

**CHARITABLE ACTIVITY OF FOREIGN NOBLES OF BESSARABIA
DURING THE MILITARY CONFLICTS OF THE MID-XIX – EARLY XX
CENTURY**

Natalia Moroshan¹

**БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДВОРЯН-ІНОЗЕМЦІВ БЕССАРАБІЇ
В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ
СЕРЕДИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.**

Наталя Морошан¹

Abstract. *The article examines the charitable activities of Bessarabian nobles of foreign origin during the military conflicts of the mid-nineteenth – early twentieth century. The directions, forms and scales of financial and material assistance of the army from foreign aristocrats are analyzed.*

Key words: *nobility, Bessarabia, Eastern war, Russian-Turkish war of 1877-1878, Russian-Japanese war.*

Анотація. *У статті досліджено добродійну діяльність бессарабських дворян іноземного походження в період військових конфліктів середини XIX – початку XX ст. Проаналізовано напрямки, форми і масштаби фінансової та матеріальної допомоги армії з боку аристократів-іноземців.*

Ключові слова: *дворянство, Бессарабія, Східна війна, російсько-турецька війна 1877-1878 рр., російсько-японська війна.*

Вивчення благодійної діяльності дворян середини XIX – початку XX ст. є одним з важливих завдань сучасної історіографії. Особливу актуальність тематика набуває при аналізі переломних епох, якими виступали періоди війн. Саме в такий час, коли змінюються соціально-економічні та моральні орієнтири, населенню доводиться шукати своє місце в нових реаліях. Сьогодні, без всебічного аналізу внеску дворянського стану в справу допомоги армії та постраждалим, неможливо повноцінно уявити тогочасне соціально-економічне, політичне і культурне життя держави. В практичному плані дослідження добродійності представників нобілітету є важливим досвідом благодійної діяльності для сучасної української еліти.

---

¹ PhD, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, E-mail: nvolkanova@gmail.com; ORCID 0000-0001-9965-1388.

¹ Кандидат історичних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: nvolkanova@gmail.com; ORCID 0000-0001-9965-1388.

На середину XIX – початок XX ст. припав час трьох масштабних збройних конфліктів в Російській імперії – Східна (Кримська) війна 1853-1856 рр., російсько-турецька війна 1877-1878 рр., російсько-японська війна 1904-1905 рр. Під час розгортання кожної військової компанії на перший план виступала важлива соціальна проблема – надання допомоги воїнам та їхнім родинам. Держава, у свою чергу, не змогла впоратися з такою кількістю людей, які потребували підтримки. Тому незмінним помічником в цій справі виступало населення країни. За розмірами доброчинності перше місце займали представники заможних дворянських родів. Безпосередню участь в цій справі взяли бессарабські аристократи іноземного походження.

Формування бессарабського дворянства мало декілька джерел. Значна частина аристократів походила з місцевої молдовської знаті; серед інших – представники нобілітету іноземного походження, зокрема: німці, греки, росіяни, італійці, французи, вірмени, поляки та інші. Деякі дворяни переселялися на південноукраїнські землі за запрошенням царського уряду, інші за власним бажанням.

Аналіз досліджень останніх років свідчить, що різні аспекти діяльності представників дворянських родів Бессарабії періоду XIX – XX ст. знайшли достатнє висвітлення у науковій літературі. Зокрема, вітчизняні історики в своїх роботах аналізують правові засади оформлення дворянства Бессарабії, особливості його нобілітації та внутрішньої стратифікації (Л. Циганенко [1]), доброчинну, підприємницьку і торгово-фінансову діяльність (Н. Гончарова [2], М. Башли [3]). Однак, слід відзначити, що є певне коло питань, які сьогодні залишилися поза увагою науковців та потребують детального вивчення. Метою даної статті є висвітлення напрямків, форм і масштабів благодійної діяльності дворян-іноземців Бессарабії в період військових конфліктів середини XIX – початку XX ст.

На бессарабських теренах в результаті міграцій та переселень протягом багатьох століть склалася поліетнічна структура суспільства. Неможливо недооцінювати внесок представників окремих дворянських родів: вони займали ключові посади в управлінні краєм, передові позиції в благодійній діяльності протягом досліджуваного періоду.

Серед бессарабських дворян почесне місце посідав дворянській рід Крупенських. Він походив від поляків, які осіли в Молдавському князівстві, де нажили великі статки та стали однією з найбагатших родин краю. Саме з цієї родини вийшли два російських дипломати, два депутати Державної Думи, три губернських предводителі дворянства [4, с. 66-67]. Багато представників цього роду були доброчинцями. В середині XIX ст. видатною представницею роду була Софія Крупенська. Про неї нам відомо небагато: у 1848 р. вийшла заміж за Георгія Крупенського, а у 1864 р. у 35-річному віці залишилася вдовою із шістьма синами. В період Східної війни активно жертвувала кошти та здійснювала іншу допомогу.

VII Дунайські наукові читання

Так, у 1854 р. вона передала з власного господарства для армії 36 волів, а у 1855 р. – 1 000 руб. на потреби державного ополчення. Це була найбільша пожертва цього періоду з поміж бессарабських аристократів [5, арк. 191-192]. У період російсько-японської війни Г. Крупенська передала у тимчасове користування військам 281 десятину землі, за що їй було призначено винагороду в розмірі 3 000 руб., від якої дворянка відмовилися [6].

Відомим добродійцем періоду Східної війни був бессарабський предводитель дворянства Є.О. Бальш. Народився у м. Ясси, в сім'ї знатного молдовського боярина, володів 14 500 десятинами землі. Єгор Олександрович отримав освіту за кордоном, мав чин надвірного радника. У 1830-1832 рр. працював секретарем російського уряду в Греції. У 1845 р. заснував у м. Кишинів дитячий притулок, який був першим в Бессарабії приватним благодійним закладом [7, с. 66-67]. Під час війни 1853-1856 рр. Є. Бальш перебував на посаді обласного предводителя дворянства. Він не лише організовував та координував усю благодійну діяльність дворян краю, а й особисто жертвував гроші та коней на потреби армії. Імператор 3 серпня 1853 р. оголосив подяку Бальшу в числі інших бессарабських дворян за постачання армії кінями. Окремо, у 1855 р. Єгор Олександрович перерахував 200 руб. на державне ополчення. За такі щедри пожертви 4 березня 1855 р. був нагороджений орденом Св. Ганни II ступеня «За допомогу армії в умовах військового часу» [8, арк. 237].

Не менш відомим філантропом був дворянин-молдованин – М.З. Стамо. Микола Захарович мав у володінні 2 700 десятин землі в Сорокському повіті. Здобувши освіту в Рішельєвському ліцеї, в 1846 р. розпочав кар'єру з чину губерньського секретаря, а в 1862 р. дослужився до надвірного радника. У 1860 р. був обраний Хотинським земським начальником. Під час війни Микола Захарович активно жертвував гроші для армії та флоту, зокрема, у 1856 р. перерахував 20 руб. морським воїнам і їх родинам, які втратили майно в Севастополі. Окрім цього, передав 1 вола на потреби військовослужбовців. За свою активну добродійну діяльність був нагороджений бронзовою медаллю на Андріївській стрічці «В пам'ять війни 1853-1856 років» [9, арк. 3-8].

Представником відомої молдовської дворянської родини у краї був Віктор Іванович Лазо, який володів 3 000 десятин землі в Оргеєвському повіті. Освіту здобув в Рішельєвському ліцеї, в 1844 р. розпочав кар'єру в дворянських зборах на посаді наглядача «...за правильною поведінкою мешканців Оргеєвського повіту». У 1849 р. був обраний почесним попечителем Ізмаїльського повітового училища та щорічно жертвував на його потреби 100 руб. У 1853 р. був переведений попечителем до м. Кишинів. За добродійну роботу в 1871 р. отримав чин колезького асесора. Був одружений на відомій дворянці Олені Руссо [9, арк. 75-79]. Віктор Іванович разом з братом Єгором Лазо активно займалися добродійною діяльністю у період війни 1853-1856 рр. Так, на облаштування стаєнь в

Бессарабській області вони пожертвували 2 сажени соломи та 8 саженой сіна і хмизу, окремо передали на потреби армії 2 волів. За свою ініціативну діяльність В. Лазо був удостоєний медалі «В пам'ять війни 1853-1856 років» [8, арк. 112].

Великою фігурою в період військового конфлікту 1877-1878 рр. виступав дворянин м. Кишинів Іван Іванович Семиградов. Володіння мав невеликі – 1 800 десятин землі в Сорокському повіті та кам'яний будинок в Кишиневі. Закінчивши Кишинівську обласну гімназію, з 1869 р. почав працювати в канцелярії бессарабського губернатора. У 1876 р. отримав чин губернського секретаря [10, арк. 155-158]. Під час військового конфлікту брав активну участь в організації благодійних заходів у м. Кишинів, які найчастіше проходили в Олександрівському саду. Іван Іванович безпосередньо допомагав в облаштуванні саду та підготовці проведення концертів, виставок, лотерей-алеґрі (різновид лотереї, в якій переможці визначаються відразу після придбання лотерейних квитків). Усі зібрані гроші на таких заходах перераховувалися на потреби армії. Також І.І. Семиградов жертвував фінанси військовослужбовцям, на початку 1877 р. надіслав 10 руб. до Товариства піклування про хворих і поранених воїнів, а в 1878 р. пожертвував – 8 руб. 33 коп. на облаштування інвалідного дому в м. Кишинів. Його дружина Н.Д. Семиградова також брала участь в доброчинності, наприклад, разом з іншими бессарабськими дворянками безкоштовно співала на благодійному концерті, який відбувся 27 січня 1878 р. [11].

Відомим дворянином іноземного походження ХІХ ст. був князь Михайло Кантакузін. Походив він з відомого грецького роду. Отримавши освіту в Дрезденському кадетському корпусі, розпочав військову службу артилеристом в одному з полків грецької армії, але вже у 1838 р. переїхав на службу до Росії. На початку 1840-х рр. опинившись в Бессарабії був обраний предводителем дворянства Хотинського повіту. В 1856 р. брав участь у делегації бессарабського дворянства на зустрічі з імператором Олександром ІІ. Кілька разів обирався губернським предводителем бессарабського дворянства (1857, 1860, 1863, 1869 рр.). Цю посаду він займав з перервами майже 15 років. М. Кантакузін був особисто знайомий з О.С. Пушкіним, який часто відвідував будинок князя під час свого перебування в м. Кишинів [12]. Під час російсько-турецької війни 1853-1856 рр. ним було пожертвовано 170 руб. та 10 волів на потреби державного ополчення [5, арк. 189]. Під час російсько-японської війни дружина М. Кантакузіна – княжна Ф. Кантакузіна працювала сестрою милосердя в санітарному потязі княгині Марії Павлівни [13].

Засновником видатного вірменського дворянського роду був Мірзоян Манук-бей. Він вважався одним із найбагатших людей свого часу на Балканському півострові. Державну службу розпочав при дворі турецького султана в якості дипломатичного перекладача, згодом очолив фінансове відомство Османської імперії. У 1808 р. за особливі заслуги отримав від турецького султана титул

VII Дунайські наукові читання

молдовського князя і бея (принца). В цьому ж році у м. Бухарест М. Манук-бей побудував палац, в якому пізніше відбулося підписання Бухарестського мирного договору (у 1812 р.). На початку XIX ст. почав налагоджувати зв'язки з Російською імперією, вбачаючи в ній союзника у боротьбі за права вірмен. За це турецька влада звинуватила Манук-бея в шпигунстві. Пізніше діючи в інтересах Росії проти Порти, Мірзоян домігся від Олександра I обіцянки, що Бессарабія стане притулком для жертв турецького геноциду і привіз сюди 100 вірменських сімей. За такий вчинок його прозвали «принцом вірмен». Справу батька після його смерті продовжували 6 дітей, які свого часу також брали активну участь у благодійній діяльності. Так, у 1854 р. Мурат Манук-бей передав 50 волів на потреби армії, а у 1855 р. перерахував – 304 руб. 50 коп. Його брати: Іван – пожертвував для державного ополчення 50 волів, а Еммануїл – 472 руб. 50 коп. [14, арк. 12].

Представником російського нобілітету був дійсний статський радник князь Євген Гагарін. Народився він в Москві, а дитинство провів у Італії. Виховання князя проходило в Швейцарії. В 1829-1830 рр. Є. Гагарін служив при російському посольстві в Парижі, а у середині 1830-х був призначений чиновником Міністерства закордонних справ. Після одруження в 1838 р. на Марії Олександрівні, донці Олександра Стурдзи, який належав до стародавнього молдовського боярського роду, князь Гагарін вийшов у відставку. Разом з дружиною оселився в Одесі, де займався сільським господарством. Вже у 1848 р. переїхав до Бессарабії та збудував маєток. Влітку 1855 р. Є. Гагарін разом із іншими представниками нобілітету Бессарабської області вирішив жертвувати на державне ополчення по 1 коп. з десятини землі. В такий спосіб князь зробив внесок у розмірі – 400 руб. та окремо пожертвував 140 руб. [14, арк. 27].

Представником старовинного шотландського роду виступав барон Федір Стюарт. Був одружений на племінниці великого філософа Іммануїла Канта і спочатку жив у Латвії. Пізніше переїхав навчатися в Санкт-Петербург, а після закінчення університету до Одеси. Другою дружиною барона стала Олександра, дочка князя Морuzzi, яка успадкувала частину маєтку князя з декількома селами в Бендерському повіті. У 1854 р. Федір Стюарт перерахував на потреби війська – 25 руб. [5, арк. 184]. Його син Олександр Стюарт був доктором філософії, а у 1904 р. обраний головою Бессарабського товариства дослідників природи та любителів природознавства.

Багаточисельним був бессарабський дворянський рід Леонардів. За одними даними він мав венеціанське походження, звідки у XVII ст. переселився до Константинополя, а пізніше до Бессарабії. За іншими джерелами мав давні грецькі корні з м. Епір. Засновником роду був Дмитро Леонард, який у 1758 р. переїхав до м. Ясси, де і оселився. Його син прийняв російське підданство у 1812 р. Видатним представником середини XIX ст. був надвірний радник, камер-юнкер Павло Леонард. Виступав попечителем церковнопарафіяльних шкіл Сорокського повіту,

Збірник наукових праць

Акерманського народного училища та автором цілого ряду публіцистичних творів на економічні, соціальні та зовнішньополітичні теми [15, арк. 33]. Під час російсько-японської війни земський начальник Бендерського повіту Г. Леонард виділив 200 пляшок вина на потреби діючої армії, а також запропонував додатково продати вино із зниженою на 10% (60 коп. за пляшку) ціною [16, арк. 8].

Отже, бессарабські дворяни іноземного походження під час військових конфліктів середини XIX – початку XX ст. не залишилися осторонь і разом з іншими аристократами краю здійснювали всебічну благодійну діяльність на користь армії, флоту та їхніх родин. Допомога дворян-іноземців проявлялася у фінансових і матеріальних пожертвах, організації благодійних заходів, зборі необхідних для армії речей, які згодом були відправлені в діючу армію. Дослідивши питання добродійної діяльності бессарабського нобілітету, можемо констатувати, що майже всі представники дворянських родів брали участь у допомозі армії під час військового часу.

Джерела та література

1. Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XIX ст. – 1917 р.): монографія. Ізмаїл: СМІЛ, 2010. 384 с.
2. Гончарова Н. О. Добродійні ініціативи дворян у Бессарабській губернії. *Гуржіївські історичні читання*. 2015. Вип. 10. С. 96-98.
3. Башли М. І. Російське дворянство в історії Бессарабії (70-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.). Матеріали десятої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Україна наукова» (24-26 грудня 2013 р.). К.: Меганом, 2013. С. 1-3.
4. Циганенко Л. Ф. Предводителі дворянства Бессарабської губернії та їх роль у системі управління краєм (перша половина XIX ст.). *Інтелігенція і влада*. 2008. Вип. 14. С. 58-68.
5. Національний архів Республіки Молдова (далі – НАРМ). Ф. 88. Оп. 1. Спр. 1391. 356 арк.
6. Бессарабские губернские ведомости. 1904. №74. 6 августа.
7. Циганенко Л. Ф. Предводителі дворянства Бессарабської губернії та їх роль у системі управління краєм (перша половина XIX ст.). *Інтелігенція і влада*. 2008. Вип. 14. С. 58-68.
8. НАРМ. Ф. 88. Оп. 1. Спр. 1408. 417 арк.
9. НАРМ. Ф. 88. Оп. 1. Спр. 1902. 213 арк.
10. НАРМ. Ф. 88. Оп. 1. Спр. 1912. 277 арк.
11. Бессарабские губернские ведомости. 1878. №2. 23 января.
12. Бессарабское дворянство. *Bessarabia*. URL: <http://www.bessarabia.ru/dvor4.htm>. Дата звернення: 22.02.2021 р.
13. Бессарабские губернские ведомости. 1904. №98. 11 октября.
14. НАРМ. Ф. 88. Оп. 1. Спр. 1443. 343 арк.

VII Дунайські наукові читання

15. Державний архів Одеської області. Ф. 1. Оп. 194. Спр. 244. 170 арк.

16. НАРМ. Ф. 88. Оп. 2. Спр. 104. 123 арк.

УДК 94«1914-1918»

DESERTION AND THE FIGHT AGAINST HIM DURING THE FIRST WORLD WAR (BASED ON MATERIALS FROM THE BESSARABIAN PROVINCE)

*Ivan Tatarinov*¹

ДЕЗЕРТИРСТВО ТА БОРОТЬБА З НИМ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛАХ БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

*Іван Татаринов*¹

Abstract. *The article examines the facts of desertion of soldiers of the Russian Imperial Army during the First World War, using the example of those mobilized from the Bessarabian province. On the basis of archival data and published sources, the factors and reasons that led to escapes from the front are highlighted. The activity of state institutions in search of deserters in the territory of the region is analyzed.*

Key words: *captivity, deserters, front, World War I, Bessarabia, arrest.*

Анотація. *В статті досліджуються факти дезертирства солдатів Російської імператорської армії під час Першої світової війни, на прикладі мобілізованих з Бессарабської губернії. На основі архівних даних та опублікованих джерел виділено фактори та причини, що призводили до втеч з фронту. Проаналізовано діяльність державних установ з пошуку дезертирів на території краю.*

Ключові слова: *полон, дезертири, фронт, Перша світова війна, Бессарабія, арешт.*

В роки Першої світової війни втрати на фронтах були величезними. Деякі солдати, щоб зберегти своє життя або через невміле командування потрапляли до полону, частина взагалі покидала свої військові частини та ставали дезертирами.

---

¹ PhD, Associate Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, Tel.: +38 (04841)51388, E-mail: tatarinoffivanevgen@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6345-7409

¹ Кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, м.т.: +38 (04841)51388, E-mail: tatarinoffivanevgen@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6345-7409